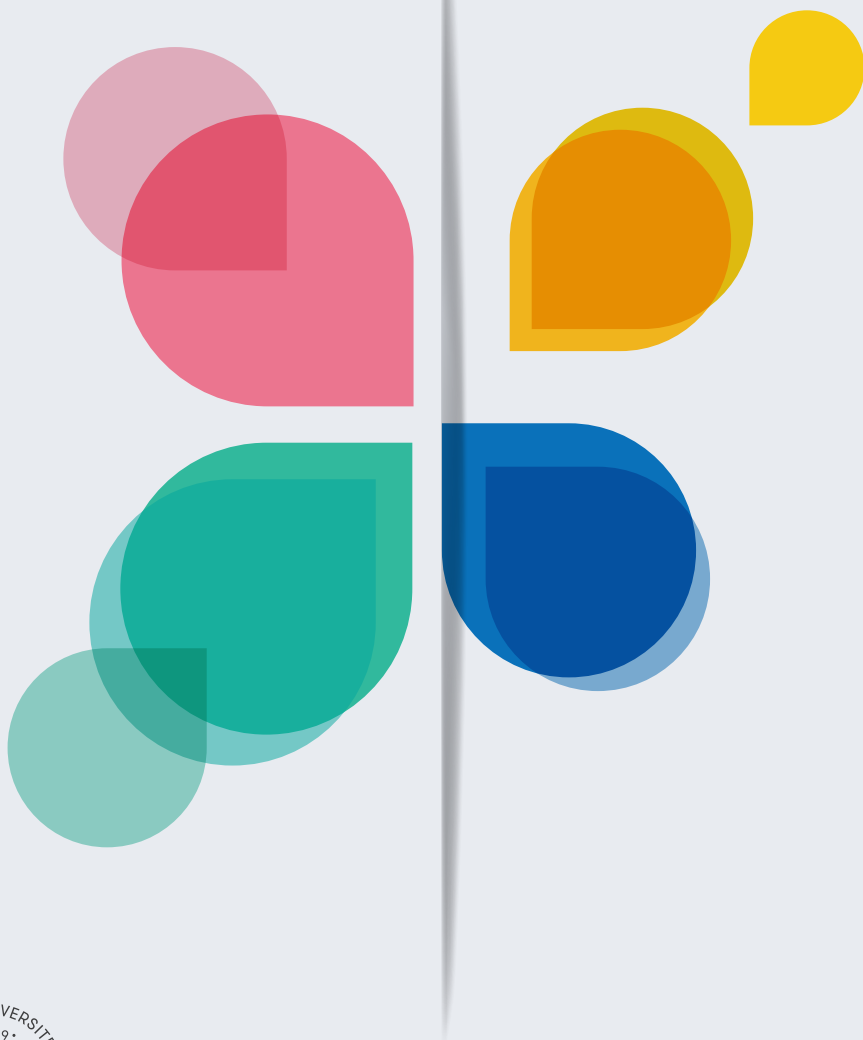

Daiva Aliūkaitė • Danguolė Mikulėnienė
Agnė Čepaitienė • Laura Brazaitienė

LIETUVIŲ KALBOS VARIANTAI

tyrėjo ir paprastojo kalbos bendruomenės
nario perspektyvos

LIETUVIŲ KALBOS VARIANTAI

tyrėjo ir paprastojo kalbos bendruomenės
nario perspektyvos

VILNIAUS UNIVERSITETAS
KAUNO FAKULTETAS

Daiva Aliūkaitė • Danguolė Mikulėnienė
Agnė Čepaitienė • Laura Brazaitienė

LIETUVIŲ KALBOS VARIANTAI

tyrėjo ir paprastojo kalbos bendruomenės
nario perspektyvos

KOLEKTYVINĖ MONOGRAFIJA

VILNIAUS
UNIVERSITETO
LEIDYKLA

2020

Patvirtinta spausdinti

Vilniaus universiteto Kauno fakulteto tarybos posėdyje

2020 m. spalio 21 d., protokolas Nr. (1.2) 620000-TP-13

Monografija parengta Valstybinės lietuvių kalbos komisijos remiamo projekto „Regioninių variantų ir tariamąsios bendrinės kalbos (kvazistandarto) sklaida XXI amžiaus pradžioje: percepcinis tyrimas“ (vad. prof. dr. Daiva Aliūkaitė) lėšomis pagal *Lietuvių bendrinės kalbos, tarmių ir kitų kalbos atmainų funkcionavimo ir kaitos tyrimų 2011–2020 metų programą*.

Monografijos leidimą parėmė Valstybinė lietuvių kalbos komisija

Recenzentės:

Prof. dr. Dalia Pakalniškienė (Klaipėdos universitetas)

Prof. dr. Ineta Dabašinskienė (Vytauto Didžiojo universitetas)

Autorės:

Daiva Aliūkaitė (8,9 aut. l.), Danguolė Mikulėnienė (4 aut. l.),

Agnė Čepaitienė (4 aut. l.), Laura Geržotaitė (4 aut. l.)

Leidinio bibliografinė informacija pateikiama

Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos

Nacionalinės bibliografijos duomenų banke (NBDB)

ISBN 978-609-07-0570-4 (spausdintinis)

ISBN 978-609-07-0571-1 (EPUB)

© Daiva Aliūkaitė, Danguolė Mikulėnienė,

Agnė Čepaitienė, Laura Brazaitienė, autorės, 2020

© Monika Vickun, santraukos vertimas į anglų kalbą, 2020

© Agnė Čepaitienė, žemėlapiai, 2020

© Vilniaus universitetas, 2020

TURINYS

PAVEIKSLŲ IR LENTELIŲ SĄRAŠAS / 7

PRATARMĖ / 15

ĮVADAS / 17

1. TYRĖJO DISKURSAS: *ETIC* PERSPEKTYVA TARMĖTYROJE / 25

- 1.1. NORM'as ir kiti imperatyvai tarmėtyriniuose *etic* naratyvuose / 27
- 1.2. XXI amžiaus lietuvių kalbos variantiškumo konceptai / 33
- 1.3. Tarmiškumo požymių diferenciacija ir dinamika (nuo tarminių požymių prie tarmiškumo žymenų) / 39
- 1.4. Nežymėtasis lietuvių kalbos kontinuumo variantas: bendrinė kalba iš tarmėtyros pozicijų / 44

2. PAPRASTOJO KALBOS BENDRUOMENĖS NARIO DISKURSAS: *EMIC* PERSPEKTYVA TARMĖTYROJE / 47

- 2.1. Paprastojo kalbos bendruomenės nario vaidmuo perceptyviosios dialektologijos diskurse / 49
- 2.2. Paprastojo kalbos bendruomenės nario diskurso pamatas: žinių, nuostatų ir vaizdinių inventorizavimas ir *emic* naratyvo prielaidos / 55
 - 2.2.1. Variantų percepcijos eksperimento vietos ir dalyviai / 58
 - 2.2.1.1. Tiriamųjų punktų (ne)žymėtumas / 58
 - 2.2.1.2. *Emic* naratyvų kūrėjai ir jų sociolingvistiniai portretai / 63
 - 2.2.1.2.1. Žemaičių regiolektinės teritorijos *emic* naratyvo kūrėjas / 67
 - 2.2.1.2.2. Aukštaičių regiolektinės teritorijos *emic* naratyvo kūrėjas / 88
 - 2.2.1.2.3. *Emic* naratyvo kūrėjas iš didmiesčio / 112
 - 2.2.1.2.4. *Emic* naratyvo kūrėjų charakteristikų skirtys: nuo *nuolatinio tarminio kodo atstovo* iki *simbolinio tarminio kodo atstovo* ir *netarminio kodo atstovo* / 127
 - 2.2.2. Variantų percepcijos eksperimento turinys: žymėtieji tekstai-stimulai / 129
- 2.2.3. Variantų percepcijos eksperimento dalys: žymėtųjų tekstų-stimulų įverčiai ir jų įvietinimas / 139
- 2.2.4. Konteksto dedamosios: variantų vaizdiniai (bendrinės kalbos ir kalbinės giminės piešiniai žemėlapiai) / 143
- 2.3. Paprastojo kalbos bendruomenės nario diskursas kaip savarankiškas vs refleksyvusis diskursas / 147
 - 2.3.1. Objektivusis (ne)tarmiškumas / 148
 - 2.3.1.1. Žymėtųjų tekstų-stimulų vieta bendrinės kalbos ir nebendrinės kalbos kontinuume / 151
 - 2.3.1.2. Žymėtųjų tekstų-stimulų (ne)panašumo į bendrinę kalbą požymiai ir jų vertė / 164
 - 2.3.1.3. Žymėtųjų tekstų-stimulų (ne)taisyklingumo požymiai ir jų vertė / 177

- 2.3.2. Subjektyvusis (ne)tarmiškumas: kaip, kur ir kodėl sukuriama vietos (ne)tarmiškumas / 194
 - 2.3.2.1. (Ne)bendrinės kalbos vietos (kaip sukuriama vietos netarmiškumas) / 195
 - 2.3.2.2. Apriorinis kalbinės giminės vaizdinys (kaip sukuriama vietos tarmiškumas) / 207
 - 2.3.2.2.1. Žemaitiškasis tarmiškumas iš *vidaus*: apriorinės kalbinės giminės ribos / 207
 - 2.3.2.2.2. Aukštaitiškasis tarmiškumas iš *vidaus*: apriorinės kalbinės giminės ribos / 215
 - 2.3.2.2.3. Didmiesčių kalbinis tapatumas iš *vidaus*: apriorinės kalbinės giminės ribos / 239
 - 2.3.2.3. Tekstų-stimulų percepcija ir įvietinimas: kalbinės giminės vaizdinys ir kiti veiksniai (kaip sukuriama vietos netarmiškumas) / 244

3. **TYRĖJO IR PAPRASTOJO KALBOS BENDRUOMENĖS NARIO DIALOGAS (KAS KAM PAKLŪSTA IR KODĖL): EMIC IR ETIC PERSPEKTYVŲ SANTYKIS TARMĖTYROJE** / 265

IŠVADOS / 283

LITERATŪRA / 287

PRIEDAI / 299

- 1 priedas. Tyrimo instrumentas / 301
- 2 priedas. Žemaitiškojo tarmiškumo įvietinimas (pavyzdžiai) / 307
 - 2.1. Aukštaitiškųjų punktų piešiniai žemėlapiuose / 307
 - 2.2. Žemaitiškųjų punktų piešiniai žemėlapiuose / 308
- 3 priedas. Aukštaitiškojo tarmiškumo įvietinimas (pavyzdžiai) / 309
 - 3.1. Žemaitiškųjų punktų piešiniai žemėlapiuose / 309
 - 3.2. Aukštaitiškųjų punktų piešiniai žemėlapiuose / 310
- 4 priedas. Kalbinė giminė, bendrinė kalba ir tekstai-stimulai piešiniuose žemėlapiuose / 311
 - 4.1. Kalbinės giminės giminiškumo piešiniai žemėlapiuose / 311
 - 4.2. Bendrinės kalbos piešiniai žemėlapiuose / 312
 - 4.3. A teksto-stimulo lokalizacija / 313
 - 4.4. B teksto-stimulo lokalizacija / 314
 - 4.5. C teksto-stimulo lokalizacija / 315
 - 4.6. D teksto-stimulo lokalizacija / 316
 - 4.7. E teksto-stimulo lokalizacija / 317
 - 4.8. F teksto-stimulo lokalizacija / 318
 - 4.9. G teksto-stimulo lokalizacija / 319
 - 4.10. H teksto-stimulo lokalizacija / 320

SANTRAUKA (SUMMARY) / 321

Tarp šioje monografijoje keliamų klausimų, prie kurių pažingsniui atkeliausime knygos puslapiais, aptiktume ir tokį – *kur prasideda ir baigiasi kalbos variantai*. Galima teigti, kad šis klausimas beveik pagrindinis. Tokį jį daro netgi monografijos pavadinimas *Lietuvių kalbos variantai: tyrėjo ir paprastojo kalbos bendruomenės nario perspektyvos*, labai aptakiai ir deskriptyviai nurodąs autorėms rūpimą ir tirsimą dalyką. Klausimas, *kur prasideda ir baigiasi kalbos (variantai)*, įtraukus ir antrąją monografijos pavadinimo dalį – *tyrėjo ir paprastojo kalbos bendruomenės nario perspektyvos*, sulauktų skirtingų atsakymo variantų, kurių kiekvienas turi labai sudėtingą sąlygų sistemą. Tyrėjų atsakymų variantai pirmiausia skiltų į mažiausiai dvi stambias grupes. Taigi atsivertų diachroninio ir sinchroninio vertinimo perspektyvos.

Įprasta, kad kalbos mitologizavimas tapatinamas su paprastuoju kalbos bendruomenės nariu. Kitaip tariant, – su žmogumi, sutiktu kieme, gatvėje, autobuse, darbe ir kitur, kuris, kaip pasakytų Richardas Hudsonas¹, – *kalbą vartoja gyvendamas gyvenimą*, bet kuriam kalba nėra jo gyvenimas. Paprastųjų kalbos bendruomenės narių mitus, – pavyzdžiui, esą vienos kalbos gražesnės už kitas; vienos taisyklingesnės už kitas; vienos yra skirtos tik buičiai, o kitos priderančios ir būčiai, – tyrėjai imasi griauti svariais moksliniais argumentais². Ir tai daroma tam, kad iš miglotų vaizdinių, kartais net ir gerokai trikdančių gyvenimą, paprastieji kalbos bendruomenės nariai įžengtų į kalbinės tikrovės pasaulį³. Bet mitai tvarūs! Todėl kas kartą iš naujo patraukia dėmesį ir provokuoja bandymą dar kartą juos kurti.

Tačiau savų „mitų“ turi ir tyrėjai. Tie, kuriems kalba ir yra gyvenimas. Tiesa, šių „mitų“ metodologinis tikslumas, teorinis nuoseklumas ir, svarbiausia, ideologinė šviesa kuriam laikui užgožia kritinę nuostatą ir sukuria menamą iliuziją, kad atsakymas apie kalbą ar jos variantus jau rastas. Tokiu būdu jis tarsi sustingdomas laike. Ir reikia pripažinti, kad tokios sąstingio perspektyvos yra rezultatyvios. Pavyzdžiui, horizontalusis kalbos takumas, sustingdytas ribų, žiūrint iš tradicinės dialektologijos perspektyvos, sukūrė tvirtą pagrindą ir patogų stebėjimo tašką žiūrai į kalbą šiapus ir anapus sustingdytos ribos...

¹ Hudson, Richard A., *Sociolinguistics*, Cambridge: Cambridge University Press, 1996, 40.

² Plg. Bauer, Laurie, Trudgill, Peter, *Language Myths*, New York: Penguin Books, 1998.

³ Plg. dialekto nevisavertiškumo kompleksas (angl. *dialect inferiority complex*) (Takesi Sibato konceptas – žr. Inoue, Fumio, *Classification of Dialects by Image: English and Japanese, Handbook of Perceptual Dialectology*. Volume 1, eds. Dennis R. Preston, Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 1999, 148), kuris taip pat minimas ir šios monografijos skyriuose.

Kitaip, nei paprastieji kalbos bendruomenės nariai, tyrėjai išauga savo „mitus“. Pamažu (tiesa, tam kartais prireikia gero šimtmečio ir daugiau – toks ilgas kelias nueitas nuo jaunagramatikų manifesto iki miestų dialektologijos) šie „mitai“ virs- ta siužetinėmis naujų perspektyvų linijomis, o mokslas patiki dar vienu atsakymu apie kalbą ir jos variantus, kol metodologinės, norėtusi pridurti, ir technologinės galimybės (jas, pavyzdžiui, suteikia dialektometrijos instrumentuotė) sukurs nau- ją pamatą dar vienam atsakymui.

Taigi šioje monografijoje per paprastojo kalbos bendruomenės nario ir tyrė- jo dialogą bandoma rasti šiuolaikinių lietuvių kalbos *mitų apie lietuvių (bendrinę) kalbą, jos variantus* pagrindus, išsiaiškinti, ar vaizdijimai apie kalbą ir jos variantus randasi iš kalbos, ar iš to, kas yra aplink kalbą – iš liaudies stereotipų ar ugdymo naratyvų. Taigi – ar veikia paprastąją kalbos bendruomenės narį kokios nors tar- minio kodo ir bendrinės kalbos ribos.

Ir, nepaisant to, kad Deborah Cameron teigė, jog *tik rašymas realizuoja bendri- nės kalbos mitą*⁴, šios monografijos autorės tikisi, kad tarp regiolektinių variantų galima aptikti šiokių tokių ženklų, rodančių, kad paprastieji kalbos bendruomenės nariai geba bendrinę kalbą atpažinti ir iš kalbinių charakteristikų.

* * *

Nuoširdi autorių padėka skiriama monografijos recenzentėms prof. dr. Daliai Pakalniškienei (Klaipėdos universitetas) ir prof. dr. Inetai Dabašinskienei (Vytau- to Didžiojo universitetas), skatinančioms perceptyviosios dialektologijos diskurso tęstinumą Lietuvoje.

Už monografijos santraukos vertimą į anglų kalbą autorės dėkoja Monikai Vickun, stropiai atliktu darbu prisidėjusiai prie lietuviškų tyrimų sklaidos. Už atidų žvilgsnį skaitant monografijos rankraštį autorės dėkoja redaktorei Danutei Petrauskienei. Už žodinės ir vaizdinės informacijos darną monografijoje autorių padėka skiriama maketuotojai Nijolei Bukantienei.

Už paramą monografijos leidybai autorės dėkoja Valstybinei lietuvių kalbos komisijai.

Autorės

⁴ Cit. iš Jafte, Alexandra, Introduction: Non-standard Orthography and Non-standard Speech, *Journal of Sociolinguistics* 4/4, 2000, 500.

Daiva Aliūkaitė, Danguolė Mikulėnienė, Agnė Čepaitienė, Laura Brazaitienė.

Lietuvių kalbos variantai: tyrėjo ir paprastojo kalbos bendruomenės nario perspektyvos.

Kolektyvinė monografija. – Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2020. – 348 p.

ISBN 978-609-07-0570-4 (spausdintinis)

ISBN 978-609-07-0571-1 (EPUB)

Monografijoje siekiama integruoti paprastojo kalbos bendruomenės nario naratyvą į šiuolaikinės dialektologijos diskursą, atskleisti paprastojo kalbos bendruomenės nario ir tyrėjo perspektyvų skirtis ir sutaptis (ir jų priežastis). Labiausiai, žinoma, norima išsiaiškinti ir parodyti, kaip kalbos variantiškumo prasmę kuria paprastasis kalbos bendruomenės narys, tyrėjų tarminio naratyvo elementai monografijoje tampa gretinamuoju, nors ir ne mažiau svarbiu, žinių sluoksniu.

Viršelio dailininkė Jurga Januškevičiūtė-Tėvelienė

Lietuvių kalbos redaktorė Danutė Petrauskienė

Maketuotoja Nijolė Bukantienė

Vilniaus universiteto leidykla

Saulėtekio al. 9, LT-10222 Vilnius

info@leidykla.vu.lt, www.leidykla.vu.lt

Knygos internete knygnas.vu.lt

Mokslo periodikos žurnalai zurnalai.vu.lt

300 egz. 20,9 aut. lanko. 21,75 sp. lanko

Spausdino UAB „Petro ofsetas“

Naujoji Rionijų 25C, 03153 Vilnius

Viršelio popierius *Surbalin Seda diamant weiss 8111* 115 gsm

Popierius priešlapiams *Pop set Grey* 170 gsm

Leidinio spaudos lankų popierius *Arctic Volume High White* 115 gsm

Monografijoje siekiama integruoti paprastojo kalbos bendruomenės nario naratyvą į šiuolaikinės dialektologijos diskursą, atskleisti paprastojo kalbos bendruomenės nario ir tyrėjo perspektyvų skirtis ir sutaptis (ir jų priežastis). Labiausiai, žinoma, norima išsiaiškinti ir parodyti, kaip kalbos variantiškumo prasmę kuria paprastasis kalbos bendruomenės narys, tyrėjų tarmėtyrinio naratyvo elementai monografijoje tampa gretinamuoju, nors ir ne mažiau svarbiu, žinių sluoksniu.

MONOGRAFIJOS

ISBN 978-609-07-0570-4

knygynas.vu.lt zurnalai.vu.lt